

історичною, вони сприяють подальшому прогресу мовознавчих досліджень, засвоєнню і фіксуванню досягнень науки. Якщо в мові все системно, то в галузі діалектної лексикографії теж мають з'явитися закономірності.

Формат статті дає змогу лише окреслити окремі питання діалектної фразеології і вказати на те, що порівняльне вивчення фразеологічного складу діалектних словників дасть можливість виявити фонд фразеологізмів, притаманних окремим говіркам і фонд спільний для певної групи говорів. Розробка проблематики фразеологічного складу діалектних словників української мови зробить можливим науково, об'єктивно диференціювати весь запас таких мовних засобів, які ми називаємо фразеологічним фондом мови. Різноструктурний фразеологічний матеріал, який міститься в діалектних словниках, повинен бути не тільки змістовним об'єктом лінгвістичного дослідження, але і предметом ґрунтовного лексикографічного опису.

Література

1. Бевзенко С.П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології // Мовознавство. – 1974. – №2. – С. 15-19.
2. Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. – Х.: Око, 1996. – 160 с.
3. Мокієнко В.М. Лексичне і фразеологічне значення // Мовознавство. – 1988. – №4. – С. 10–21.
4. Паламарчук Л.С. Українська радянська лексикографія. – К.: Наук. Думка, 1978. – 202 с.
5. Самойлович Л.В. Українська фразеологія XIX - поч. XX ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Сімферополь, 2000. – 200 с.
6. Фразеологічний словник української мови. – К.: Наук. думка, 1993. – Кн. 1 – 2.

Джерела

1. Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини / Дніпропетр. Держ.ун-т. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1990. – 99 с.
2. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / Уклад. А.А.Москаленко. – Одеса, 1958. – 70 с.
3. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області) / Уклад. О.С.Мельничук // Лексикографічний бюлетень. – 1052. – Вип. 2. – С. 67-98.
4. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої наддніпряни: у 4 т. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1: А – Ж / Передм.: с. 3-8. – 324 с.
Т. 2: З – Н. – 371 с.
Т. 3: О – П. – 304 с.
Т. 4: З – Я. – 261 с.

Вовк К.В.

ПЕРШІ СПРОБИ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З РОСІЙСЬКОЇ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

(на матеріалі загальномовних словників XIX ст.)

Питання удосконалення практичних засад укладання перекладних фразеологічних словників української та російської мов перебуває в полі зору мовознавців не одне століття. Цій проблемі було присвячено низку фразеологічних праць, а саме: «Російсько-український фразеологічний словник» І. Варган і М. Пилинської (1958–1971 рр.), «Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник» І.С. Олійника і М.М. Сидоренка (1971–1991 рр.), «Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь» (1994 р.), укладений Ю.Ф. Прадідом. Професор Прадід у словнику подає українські та російські ФО, що характеризують емоційний стан людини. Укладачем представлено тематико-ідеографічний аспект опису ФО, що й поставило на вищу сходинку розвиток цього напрямку [1]. Проте необхідно зауважити, що ще в XIX ст. було започатковано контрактивне вивчення української фразеології у зіставленні з іншими слов'янськими мовами.

Першою спробою порівняльної характеристики ФО, в історії української фразеології, можна назвати «Опытъ русско-украинскаго словаря» М. Левченка (1874 р.). Усього у словнику було пояснено та перекладено українською мовою приблизно 7 600 російських слів (з них 5% словникових статей, які містять переклад ФО). Автор в багатьох словникових статтях порівнює українські та російські ФО з тотожним фразеологічним значенням: *Видимое дьло – видоме діло* [Левч., 11]; *Въ добычу – на поталу* [Левч., 32]; *Обратиться въ бѣгство – пуститись навтікача* [Левч., 8]; *З письма менська – съ висока по ученому* [Левч., 29]; *Въставить (носъ) – виткнути (ніс)* [Левч., 22]; *Надлатъ грому – підняв бучу* [Левч., 29]; *На усіх не вистачиши – всѣх не удовольствуєши* [Левч., 32]; *Хата стоить на белені – изба стоить на гору* [Левч., 180]; *Чортъ знаетъ что – чор-зна-що* [Левч., 177]; *Въ грязную пору – калюї доби* [Левч., 30]. Звернемо увагу на те, що у словнику компонентний склад ФО двох мов різний. На відміну від сучасних перекладних фразеологічних словників, де ФО подаються тотожні за значенням та компонентним складом: *Говорить вздоръ. Теревені правити, баяси точити* [Левч., 25] – *Плести дурниці* [УР і РУФС, 148]; *Вънучить (глаза). Вилупити (очі)* [Левч., 21] – *Выпялить глаза. Вылупити очі* [УР і РУФС, 213]; *Въше силь.*

Не в моготу [Левч., 23] – *Выше сил. Над силу* [УР і РУФС, 215].

Відзначимо, що у різні періоди у структурі ФО відбуваються зміни, але значення та компонентний склад зберігаються тривалий час. З наведеного фактичного матеріалу можна стверджувати, що досі не змінилися аналоги російських ФО при перекладі на українську мову, які були встановлені ще в I половині XIX ст. Відомо, що для створення перекладного словника, авторам необхідно було разом із пильним відбором російських ФО підібрати українські, а тенденція дослівного перекладу є не завжди правильною. Тому ще в минулому столітті автор словника уникав перекладу з тотожною структурою та компонентним складом.

Отже, стаття присвячена дослідженням перших спроб перекладу ФО з російської на українську мову на матеріалі загальноновних словників II половини XIX ст.

Згодом, «Опытъ русско-украинскаго словаря» М. Левченка (1874 р.) був покладений в основу перекладного «Словаря російсько-українського», зібраного та впорядкованого М. Уманцем й А. Спілкою (1893-1898 рр.). У передмові до словника автори зазначають: «...Спало на думку з'ужитковати сей цінний матеріал, щоб разом з українським словарем влаштувати й російсько український..., користуючись словарем Левченка. Примір словаря Левченка, котрий не вважаючи на неповність мови, заохочував і бадьорив нас» [Ум., 9].

Початок роботи над словником М. Уманця й А. Спілки припадає на II половину XIX ст. «Словарь російсько-український» був надрукований у Львові протягом 1893–1898 рр. Зазначимо, що на базі цієї праці значно полегшилась підготовка нових двомовних словників різного призначення. Реєстр словника становить 37 000 словникових статей, де досить повно зображена фразеологія того часу.

Неможливо обминути висловленої авторами думки про образні словосполучення: «Годі, коли слово в якому небудь злученню з другим має особливе розуміння, або які особливі речення або приказки, де часом злучення і роспорядок слів надають фразі особливе розуміння, для чого всі такі вирази чи приказки або перекладаємо відповідними нашими або тільки поясняємо їх, коли не маємо або не згадаємо відповідних в нашій мові» [Ум., с. 11].

Аналіз зафіксованого у словнику фразеологічного матеріалу показує, що автори використовують принципи перекладу, при якому значна кількість українських та російських ФО зберігаються за змістом, лексичним складом і синтаксичною конструкцією: *Дурака валять – дурника валяти* [Ум., 221]; *Бросаться въ глаза – впадати в очі* [Ум., 163]; *Натвердить руку – набити руку* [Ум., 505]; *Промахъ соблать – маху дати* [Ум., 821]; *Таскать ноги – тягти ноги* [Ум., 1012]; *Не спросясь броду, не суйся въ воду – не спитавши броду, не сунь ся у воду* [Ум., 64]; *Наскочить на бѣду – нахопити ся на лихо* [Ум., 500].

Іншу групу утворюють ФО, у яких при зіставленні виявлено незначні відмінності в компонентному складі чи структурі. Отже, можемо виділити ФО, відмінність між якими полягає у вираженні різних форм варіантності. За класифікацією Самойлович Л.В. такі ФО поділяємо на [2; 185]:

1. Лексичний тип, що виникає внаслідок заміни одного компонента іншим: *Прясть ушами – насторожити вуха* [Ум., 837]; *Потупить взоръ – спустити погляд* [Ум., 92]; *Приложитъ уши – прищипити уха, поставити уха, насторошити уха* [Ум., 788]; *Приравнял кукушку къ ястребу – прирівняв свиню до коня* [Ум., 797]; *Свести съ ума – звести з розуму* [Ум., 917]; *Свѣтлые минуты – щасливі хвилини* [Ум., 920]; *Банды бить – баклуши бить* [Ум., 29].

2. Конструктивний тип, що утворюється при наявності відмінностей у структурному відношенні ФО: *Войти въ доверие – придбати віру* [Ум., 109]; *Баляси точити – точити всякої баляси* [Ум., 28]; *Согнуть въ бараний рогъ – у бараній ріг зігнути* [Ум., 30]; *Большой руки плугъ – великий плугага* [Ум., 897]; *На него нащель стовбняк – він остовнів* [Ум., 989]. Звернемо увагу на те, що при перекладі ФО не рідко відбувається заміна у компонентному та структурному складі. Відповідно до цього можемо виділити таку групу ФО, як:

3. Лексико-конструктивний тип, створений на базі заміни компонентного та структурного складу: *Смотрѣть бирюкомъ – вовком дивитись* [Ум., 46]; *Пить горькую – пити без просину* [Ум., 175]; *Мылить голову – чуба милити* [Ум., 169]; *Точить балы – баляси точити* [Ум., 29]; *Наорываютъ животи – живіт рвати* [Ум., 472]; *Сбить рога – пиху збити* [Ум., 911].

Опрацювавши російські та українські ФО у словникових статтях виявлено значну кількість таких, які мають не аналогічний за структурою та компонентним складом переклад і характеризуються тільки тотожним фразеологічним значенням: *Съ ума спятить – з глузду зсунути ся* [Ум., 979]; *Дблять отводъ глазъ – ману пускати* [Ум., 590]; *На любовное свидание – на зальоти, барвінку рвати* [Ум., 915]; *Разсыпаетъ ся мѣлкимъ бѣсомъ – бісики пускати* [Ум., 77]; *Подлость тайную соблать – гадючку кинути* [Ум., 685]; *Хоть рѣдко, да мѣтко – хоч раз, та гаразд* [Ум., 902]; *Знай баба свое кривое веретено – жіноча річ коло припічка* [Ум., 25]; *Нѣтъ ни сучка, ни задоринки – чисто, голки не підточили, нема до чого причепитись* [Ум., 253].

Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що М. Уманцем й А. Спілкою був використаний багатий фактичний матеріал, який і тепер фіксується у перекладних фразеологічних словниках: *Протянути ноги. Дуба дати* [Ум., 832] - *Сыграть в ящик. Дати (урізати) дуба* [УР і РУФС, 49]; *Клять тебѣ въ ротъ. Щоб тобі заціпило* [Ум., 354] - *Затикати рота. Зав'язувати язик, глотку* [УР і РУФС, 56]; *Махнути на все рукою. Пустити ся берега* [Ум., 429] - *Пускається во все тяжкие. Пускатися берега* [УР і РУФС, 160]; *Пускать мыльные пузыри. Баньки дуть* [Ум., 839] - *Пускать мыльные пузыри Пускать милтні баньки* [УР і РУФС, 160]; *Драть носъ. Кирпу гнути* [Ум., 217] - *Крутить носом. Крутити носом* [УР і РУФС, 321]; *Пялить, выпялить глаза. Вилупити очі, баньки* [Ум., 847] - *Выкатить глаза. Вилупити очі, вивалити баньки* [УР і РУФС, 28].

Не одне століття пройшло з того часу, коли ФО закріпилася в мовленні та словникових статтях.

Неможливо назвати конкретний рік виникнення кожної окремо взятої ФО. Можна погодитись з думкою Самойлович Л.В., що «мова перебуває в стані постійного розвитку та змін, тому є необхідність подальшого її вивчення як динамічної системи. Вивчення розвитку фразеологічного складу передбачає комплексний і всебічний аналіз фразеології на окремих часових зрізах, із метою подальшого виявлення основних закономірностей розвитку фразеологічної системи» [3; 17].

Таким чином, М. Левченко, М. Уманець та А. Спілка вперше в словникових статтях на практиці подали переклад російських та українських ФО, поклавши початок створенню перекладних фразеологічних словників.

Література

1. Прадід Ю.Ф. Принципи укладання фразеологічного словника ідеографічного типу // Язык и культура: Третья Междунар. конф. // Тез. докл. – К., 1994 – 3. – С. 58–59;
2. Самойлович Л.В. Порівняльно-зіставна характеристика фразеологізмів у фольклорних працях ХІХ – поч. ХХ ст. / Культура народів Причорномор'я. Наук. журнал №24. – Сімферополь. 2001. – С. 184–187.
3. Самойлович Л.В. Українська фразеологія ХІХ – поч. ХХ ст.: Автореф. дис. ... кан. філол. наук. – Сімферополь, 2000. – 200 с.
4. Юрчук Л.А. Теоретичні засади реєстру фразеологічного словника української мови // Мовознавство. – 1983. – № 5. – С. 23–32.
5. Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII-XX вв. / Под ред. А.И. Федорова. – М.: Топи кал, 1995. – 608 с.

Джерела

Ум. – Словар російсько-український / Укладачі М. Уманець та А. Спілка. – Берлін: Державне вид-во України, 1925. – 1149 с.

Левч. - Левченко М. Опыт русско-украинского словаря. – К., 1874.

УР і РУФС – Олійник І.С. і Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. Вид-во «Рад. школа». – К., 1971.

Усеїнов Т.Б.

ОБРАЗНАЯ СИСТЕМА СРЕДНЕВЕКОВОЙ КРЫМСКОТАТАРСКОЙ СИЛЛАБИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ. ПРЕВОСХОДСТВО И ПОДЧИНЕНИЕ

Дослідження здійснено за підтримкою ДФФД України у мережах проекту “Відродження культурної спадщини кримських татар: мова і література”.

Агрессия и расплата.

Средневековые крымскотатарские поэты всех литературных течений, в рамках стихотворных форм малых объёмов, в первую очередь стремятся раскрыть *двухсоставные образные системы*. Это, по всей вероятности, объясняется простотой и доступностью, для восприятия читателем, менее замысловатых сюжетов и композиций. Поэты же творят “востребованную продукцию” и используют всевозможный “арсенал” метафор, сравнений, сопоставлений и т. п.

Учитывая семантическую особенность, нами предлагается следующее разделение двухсоставных образных систем, в основе которых лежит дуализация “*земная возлюбленная – влюблённый*”.

1. “Превосходящая и подчиняющийся”. В роли доминанты выступает женская особа, мужчине же отведена достаточно пассивная участь статиста. Он подчиняется, терпит и ждёт снизхождения своего идеала любви.

“*Повелительница – пленник (раб)*”. Социальный ранг *красавицы* несоизмерим с положением *влюблённого*. Она “захватывает” стениания ашыка, тем самым делает его своим пленником:

...2. Kimin esir kimin azad idersin

Aşık ahın alup kande gidersin...

Подстрочный перевод:

...2. Кого пленишь, кого освободишь,

Захватив стениания (ахи) влюблённого куда поправишься?... [2, с. 25].

Если в предыдущем примере *красавица* насильственно ограничивает молодого человека в свободе, то в следующем отрывке *влюблённый* сам добровольно намеревается оказаться в этом состоянии:

...4. ...Adil padişahsın mürven kanısın

Kul olup kapunda durmağa geldim.

Подстрочный перевод:

...4. ...Ты справедливый падишах, ты благородной крови,

Я пришёл, чтобы будучи рабом, стоять у твоих дверей... [2, с. 191].

“Добровольное рабство” – вот участь истинного влюблённого и кому, как не *рабу* знать настоящую цену своего объекта поклонения:

...5. ...Efendim kulundur garib Cevheri